

© “Мөнгө, санхүү, баялаг” сэтгүүл 2019

ТӨВ БАНКНЫ ХАРААТ БУС БАЙДЛЫГ ҮНДСЭН ХУУЛИАР БАТАЛГААЖУУЛАХ НЬ: ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ОНОЛЫН ХАНДЛАГА

Ж.Сайнхишиг¹

<i>JEL ангилал:</i>	<i>Хураангуй:</i>
E50, E58, E59, N00, N20	Төв банкны үндсэн чиг үүргийг зөв тодорхойлоогүй, хараат бус байдлын баталгаа хангагдаагүйн улмаас тус институцид улс төрийн нөлөөлөл орж байна гэж үзэж, үүний мөн чанар, шалтгаан, үр дагаврыг шинжлэн судлах зорилгоор энэхүү нийтлэлд улс төр, эдийн засаг, эрх зүйн онолын салбар дундын зарим шинэ чиг хандлага, арга зүйн үүднээс Төв банкны бие даасан байдлын эрх зүйн баталгааны асуудлыг Үндсэн хуулийн түвшинд хөндөн авч үзлээ.
<i>Түлхүүр үг:</i>	
Төв банк, хараат бус байдал, Үндсэн хууль	

1. Оршил

Монгол Улсад Төв банкны хараат бус байдлын эрх зүйн баталгааг Үндсэн хуулийн эрх зүйн түвшинд авч үзэх асуудлыг дэвшүүлж байгаа нь чухал гэж үзэж байна. Учир нь сүүлийн жилүүдэд Монголбанк Засгийн газартай хамтарсан "Үнэ тогтворжуулах хөтөлбөр", эдийн засгийн тодорхой салбарт чиглэсэн санхүүжилтийн эх үүсвэр банкинд олгох арга хэмжээ, зах зээлийн бус зарчмаар валютын ханшийн зөрүүний хөнгөлөлт үзүүлж тогтоосон санхүүгийн үүсмэл хэрэгслийн хэлцэл болон хуулийн зохицуулалтаас гадуур хийгдсэн зарим хэлцэл нь зах зээлийн хүүгээс хөнгөлөлттэй хүү тооцох, ханшийн зөрүүг банк, хуулийн этгээдэд олгох замаар хийгдсэн төсвийн шинж чанартай үйл ажиллагаа болсон нь [1] Төв банкны бүтэц, хараат бус байдлын эрх зүйн баталгааны талаар нухацтай авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Сонгуулийн мөчлөгтэй давхцаж Монголбанкны удирдлага солигддог, Улсын Их Хурал болон Засгийн газраас мөнгөний бодлогын хэрэгжилтийг алдагдуулах арга хэмжээ, хөтөлбөрийг Монголбанкнд үүрэг, зөвлөмж байдлаар өгч, хэрэгжүүлж байгаагаас [1] Төв банк үнийн тогтвортой байдлыг хангах үндсэн чиг үүргээ хангалттай гүйцэтгэж чадахгүй байна гэсэн шүүмжлэл

¹ МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн докторант, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн Шүүхийн захиргааны удирдлага, бодлого зохицуулалтын газрын дарга.
Цахим шуудан: sainkhishig115@gmail.com

дагуулж байна.

Мөнгөний бодлого, Төв банкны удирдлагын томилгоог улс төрийн институци шийдвэрлэж байна. Улс төрийн шийдвэр гаргалтын үндсэн баримт бичиг нь Үндсэн хууль болохын хувьд төрийн эрх мэдлийг ард түмний эрх ашигт нийцүүлэн дүрэмлэж өгөөгүйгээс ашиг хонжоо хайх сэдэл, сонгуулийн амлалт зэрэг хүчин зүйлийн улмаас төрийн шийдвэрт явцуу эрх ашиг бий болох үзэгдэл манай орныг мөн тойрсонгүй билээ.

2. Төрийн эрх мэдлийг хязгаарлах тухай Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол

Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол (ҮХЭЗО) бол төрийн үйл ажиллагаа стандарттай байх, төрийн эрх мэдлийг хязгаарлах шаардлагатайг сургадаг онолын урсгал бөгөөд ард түмнийг төрийн дур зоргоос хамгаалах, нийтлэг ашиг сонирхлыг хөндөхгүйгээр хөгжилд хүрэх арга замыг эрэлхийлсэн улс төр, эдийн засгийн сэтгэгчдийн сэтгэлгээний эрэл хайгуулын нэг үр дүн юм.

Өргөн утгаар, Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол нь Үндсэн хуулийн хэм хэмжээг хэрхэн сонгох болон, түүний үр нөлөөг судалдаг улс төрийн эдийн засгийн ухааны салбар юм [2]. Түүнийг улс төрийн харилцаа, үндсэн хуулийн хэм хэмжээг судлах философи, эдийн засгийн аналитик арга зүйн цогц гэж үндэслэгч Нобелийн шагналт эдийн засагч Ж.Бьюкенен тодорхойлсон байдаг. Тийм учраас уг онол нь хүний зан үйлийн эдийн засгийн загварт суурилж Үндсэн хуулийн бүхий л төрлийн хэм хэмжээний хувилбаруудын үр нөлөөг шинжлэн судлах арга зүй болдог. Энд аливаа үндэстэн Үндсэн хуулиа анх тогтоох процессоос эхлээд үндсэн хуулийн хэм хэмжээний хувилбарыг сонгох, тэдгээрийн хүний зан үйлд үзүүлэх нөлөөллийг шинжлэн судлах өргөн хүрээний судлагдахуун багтдаг [3].

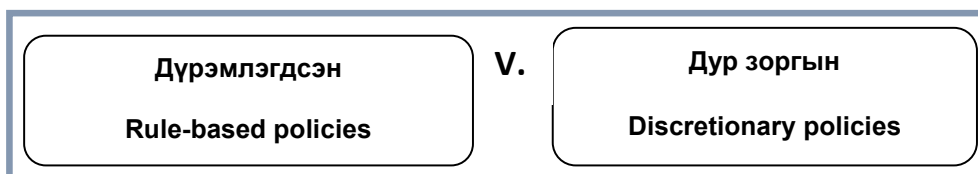
Энэ судалгааны салбарыг үндэслэгчид нь эдийн засгийн онолчид байдгийн хувьд эдийн засгийн бодлого (санхүүгийн ба мөнгөний бодлого)-ын үндсэн дүрэм журмыг тухайлан судалсан байдаг. Тэд эдийн засгийн төрийн бодлогын үйл ажиллагаанд гаднаас тогтоосон дүрэмтэй, эсхүл дүрэмгүй нөхцөлд улс төрчдийн сонголт ямар ялгаатай байхыг харьцуулан судалж, улс төрийн шийдвэр гаргах тоглоомын дүрмийг Үндсэн хуулийн түвшинд тогтоох ёстой гэж сургадаг.

Арга зүйн үндэс: [4]-т Төр төсвөөр дамжуулж макро эдийн засгийн зорилтоо хэрэгжүүлж болно гэж сургадаг ХХ зууны эхний хагаст давамгайлж байсан Кейнсийн онол нь улс төрийн шийдвэр гаргах тогтолцоог тооцоогүй дутагдалтай байсан гэж ҮХЭЗО, Нийтийн сонголтын онолыг баримтлагчид шүүмжлээд нийтийн санхүүгийн харилцааг “шийдвэр гаргах тогтолцоо” талаас нь судалсан байдаг. Тэд ардчилсан төрийн мөн чанарыг татварын орлогоос давсан зардал гаргах хандлагатай гэж тодорхойлсон. Иймээс төсөв нь голдуу алдагдалд ордог ажээ. 1950-аад оноос хойш эдгээр онолч “индивидуализм”, “ухаалаг сонголтын онол” зэрэг уламжлалт эдийн засгийн ухааны голлох постулатыг улс төр, эрх

зүйн харилцааг судлах арга зүй болгон авч хэрэглэснээр энэхүү сэтгэлгээний хувьсал өрнөсөн байдаг.

Зураг 1

Эдийн засгийн бодлогын хувилбар

Юуны өмнө нийгмийн шинжлэх ухаан, тэр дундаа эдийн засгийн ухаанд нийгмийн аливаа үзэгдлийг задлан шинжлэх арга зүйн үндсэн хэлбэр болох “индивидуализм” [3] дээр уг онол үндэслэгддэг. Уг онолыг баримтлагчид нь төр байх ёстой, гэхдээ түүнийг зөвөөр ойлгох нь түүнээс чухал гэдгийг дараах байдлаар онцолсон байдаг.

Индивидуализмын дагуу төрийг ямар нэг хийсвэр ойлголт биш, гагцхүү тодорхой зохион байгуулалтад орсон “хувь хүмүүсийн нэгдэл” гэж үздэг [3]. Тэгэхлээр төрийн шийдвэр, үйл ажиллагаа зэрэг хамтын сонголт нь хувь хүмүүсийн сонголтын нийлбэр ажээ. Эндээс төрийн шийдвэр, үйл ажиллагаанд шинжилгээ хийх гол цэг нь “хувь хүний мөн чанар”-ыг танин мэдэх явдал гэсэн дүгнэлтэд хүрдэг. Хувь хүний мөн чанарыг судлах нь тэдний сонголтод нөлөөлөх хүчин зүйлийг тодорхойлохоос эхэлдэг. Дүрэм журам, ёс заншил, удирдагчийн үүрэг даалгавар, санхүүгийн боломж зэрэг албан болон албан бус аливаа хязгаарлалт нь хүний сонголтод нөлөөлөх институци болж өгдөг [5]. Иймд сайн институци нь тухайн цаг хугацааны нийтлэг үнэт зүйлийг тусгасан “хүний мөн чанар”-ыг зөвөөр ойлгож боловсруулсан буюу хэвшиж, шингээгдсэн байдлаар тодорхойлогдоно.

Хүний мөн чанар буюу зан байдлын нийтлэг, анхдагч хэв шинжийг Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол эдийн засгийн талаас нь илүүтэй авч үзсэн байдаг. Тэд хүнийг “ашиг тусыг ухаалгаар эрмэлзэгч этгээд” гэж үздэг [2]. Энэ нь аливаа хүн шийдвэр гаргахдаа: “хувийн ашиг сонирхлоо дагаж, өөрийн ашиг тусаа аль болох их байлгахыг эрмэлздэг бөгөөд энэ байдалд аль илүү нийцсэнийг ухаалгаар сонгодог” гэсэн эдийн засгийн онолын постулат юм. Уг постулат нь зах зээлийн харилцаанд хувь хүний сонголтын зан үйлийг таамаглах үндсэн загвар болдог.

Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол нь хоёр түвшний дүрэм журмыг хөнддөг нь улс төр, эрх зүйн онолын хуулийн засаглал гэсэн ойлголттой тодорхой хэмжээнд давхацдаг гэж үзэж болох юм.

Улс төрийн онолд: “Хуулийн засаглал гэдэг нь урьдчилан тогтоосон цогц хууль хууль тогтоох эрх мэдлийн дээгүүр байна гэсэн үг” юм. Өөрөөр хэлбэл “улс төрийн эрх барьж буй хувь хүн өөрөө хуульд захирагдана” гэсэн үг мөн” гэж тодорхойлдог [6]. Эндээс харахад, хуулийн засаглалын гол үзэл санаа нь хууль тогтоох байгууллагын үйл ажиллагаа тодорхой хязгаарлалттай байх ёс ажээ. Тэрхүү хязгаарлалт, стандарт нь тухайн нийгмийн “нийгмийн үнэт зүйл”-ээр тодорхойлогдож байх ёстой.

Бьюкенений тодорхойлсноор Үндсэн хууль нь хүний үндсэн эрхийг хамгаалан баталгаажуулсан, нөгөө талаас төрийн эрх мэдлийн чиг үүрэг, “улс төрийн шийдвэр гаргалтын дүрмийг зохицуулсан” дээд эрэмбийн хэм хэмжээний цогц нийлбэр юм [7].

Эдийн засаг дахь нийтийн салбарын эрх зүйн харилцааны оролцогч нь төр-ард түмэн байдаг учир хувийн хэвшилээс зарчмын хувьд ялгаатай юм. Учир нь Үндсэн хуулиар удирдлага зохион байгуулалтын эрхийг ард түмнээс төрд шилжүүлэхдээ нийтийн санхүүгийн асуудлыг ямар хэмжээнд шилжүүлэх вэ? гэсэн анхдагч асуудалд ҮХЭЗО хариулт эрдэг. Энэ асуулт нь шууд хариулахад нэн ээдрээтэй боловч огт хариулахгүй орхиж бүр ч болохгүй юм.

Тэгвэл Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол эдгээрээс гадна төсөв, санхүүгийн харилцааны илүү нарийвчилсан шинжтэй, төрийн шийдвэр гаргалтыг хязгаарлах хоёр үндсэн аргыг санал болгодог [3]. **Нэгдүгээрт**, улс төрийн шийдвэр гаргах ажиллагаанд *процедурын хязгаарлалт* тогтоох боломжтой. Энгийн олонхын саналаар асуудлыг шийдвэрлэх нь үндэсний баялгийг нийтлэг эрх ашигт харш байдлаар зарцуулах, татварын болон төрийн зардлын хэмжээг өсгөх хандлагатай байдаг тул дийлэнх олонхын санал авах шаардлагыг тавьж болно. Процедурын хязгаарлалт нь дүнд шууд нөлөөлөх чадамж сул байдаг ч иргэдийн санал бодлыг харгалзан үзэх боломжийг олгодог. **Хоёрдугаарт**, төрийн эдийн засгийн бодлогыг тодорхойлоход *тоон хязгаарлалтыг* Үндсэн хуулиар тогтоож болно. Тухайлбал, төсвийн зарлагын өсөлтийг ДНБ-ий өсөлтийн хэмжээний тодорхой хувь хэмжээнээс хэтрүүлэхгүй байх хязгаарлалт тогтоож болдог. Энэ төрлийн хязгаарлалтыг уян хатан биш тул сайтар хэлэлцэж тогтоох шаардлагатай бөгөөд шууд хэрэгждэг давуу талтай. Эдгээр нь Үндсэн хууль дахь төрийн үйл ажиллагааны ерөнхий хязгаарлалтаас гадна эдийн засгийн бодлогын мөн чанар, шийдвэр гаргалтад нийцсэн тусгай хязгаарлалт юм. Мөнгөний тогтолцооны хувьд энэ төрлийн тодорхой хязгаарлалтыг “Мөнгөний үндсэн дүрэм” (Monetary constitution) гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлж байна.

3. Мөнгөний тогтолцоог Үндсэн хуулиар зохицуулах хандлага (Monetary constitution)

Мөнгөний үндсэн дүрэм (*Monetary constitution*) гэсэн нэр томъёо, ойлголтыг ХХ зууны эхний хагасаас барууны зарим улс орны эдийн засгийн

онолчид дэвшүүлж, тодорхойлж иржээ. Тухайлбал, АНУ-ын Виржиниагийн их сургуульд 1960 онд мөнгөний системийн үндсэн хуулийн шинэчлэлийн асуудлаар эрдэмтэд хэлэлцэж, “Мөнгөний үндсэн хуулийн эрэлд” (In search of a monetary constitution) номыг хэвлүүлжээ [8]. Тэр үеийн Бьюкенен, Йегер зэрэг эдийн засагч *“төрөөс мөнгө хэвлэн үйлдвэрлэх үйл ажиллагаанд заавал дагаж мөрдөх дүрэм журам, хязгаарлалт тогтоож өгөх нь ашиг тустай”* гэж үзээд үүнийг Мөнгөний системийг үндсэн хуульчлах (Monetary constitution) гэж нэрлэж байв.

Энэ үзэл санаа нь инфляцийн түвшин бага бөгөөд Кейнсийн үзэл санааг түшиглэсэн үзэмжийн эрх мэдэлтэй Төв банк бизнесийн мөчлөгийг хянах боломжтой гэж ихэнх эдийн засагч үзэж байсан 1960-аад онд төдийлөн олон нийтийн анхаарлыг татаж чадаагүй боловч өнөөдрийг хүртэл хөгжиж иржээ [9]. Эдийн засагчид мөнгөний институцийг Үндсэн хуулийн түвшинд үзэхэд: **Нэгд**, төрд мөнгөний бодлогын хүрээнд тодорхой үйл ажиллагаа хийх эрх олгосон Үндсэн хуулийн заалт хэрэгтэй юу? Эсхүл төр мөнгөний талаар идэвхтэй ажиллаж, хөндлөнгөөс нөлөөлөхийг хориглосон заалт хэрэгтэй юу? **Хоёрт**, хэрэв төр мөнгөний бодлогод эерэг үүрэг гүйцэтгэж байвал, төрөөс мөнгөний талаар баримтлах чиг үүргийн зорилго, хязгаарлалтын талаарх Үндсэн хуулийн түвшний зохицуулалт ямар байх вэ, олон төрлийн институцийн загварын аль нь хамгийн сайн вэ? гэсэн хоёр асуултад хариулт эрж байв [9].

Эдгээр асуултад эдийн засагчид өөр өөрийн үндэслэл, өнцгөөс хариулж байсан бөгөөд зарим нь төрөөс үүсгэн байгуулагдсан Төв банк өөрийн гэсэн үнэ цэнэгүй цаасан мөнгө (*a fiat money*) хэвлэж буй өнөө үед түүнд байгалийн хязгаарлалт байхгүй тул мөнгө үйлдвэрлэлийг хязгаарлах Үндсэн хуулийн зохицуулалт хэрэгтэй гэж үздэг байна. Л.Б.Йегер зэрэг эрдэмтэд төр мөнгөний өртгийг хэмжих зохицуулалт хийх боломжтой гэж үздэг бол, зарим эрдэмтэн төр тодорхой зорилтод нийцүүлж, эдийн засаг дахь мөнгөний нийлүүлэлтийг хянах замаар мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үздэг байна.

Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онолыг үндэслэгч Ж.Бьюкенен төр засагт мөнгөний нэгжийн худалдан авах чадварыг тогтворжуулах эрхийг Үндсэн хуулиар олгохыг дэмжсэн байр суурьтай байдаг [10]. Тэрээр мөнгө Үндсэн хуулийн тусгай зохицуулалт шаарддаг эдийн засгийн өвөрмөц бараа бөгөөд мөнгөний тогтолцооны дүрэм журам нь Үндсэн хууль дахь өмчийн эрхийн тогтолцооны хүрээнд байнга хөгжиж байх ёстойг сургадаг.

Ж.Бьюкенений зэрэгцээ Эккехард А. Колер, Виктор Ф. Ванберг нар мөнгөний тогтолцооны өөр өөр загвар, дүрмийг Үндсэн хуулийн түвшинд хэрхэн сонгох асуудлыг хөндсөн байдаг [11]. Тэд улс төр, эрх зүйн онолын “үл мэдэхүйн хөшиг” [12] гэсэн ойлголтыг ашиглаж, үндсэн дүрмийг сонгохдоо улс төрчдийг үл мэдэхүйн хөшигний цаанаас өөрийн эрх ашигт нийцсэн бус, бүх

хүнд ашигтай зөв дүрмийг сонгоно гэж хийсвэрлэсэн загвар гаргажээ.

Эдгээр эрдэмтдийн үзэл бодлыг нэгтгэн авч үзвэл, “Мөнгөний үндсэн дүрэм (хууль)” гэдгийг улс төр, зах зээлийн үйл ажиллагааг зохицуулдаг дүрэм журмын ерөнхий тогтолцооноос гүнзгийрсэн мөнгөний үйлдвэрлэл, хэрэглээтэй холбоотой нарийвчилсан дүрмүүд гэж үзэж болно. Харин явцуу утгаараа “мөнгөний нийлүүлэлт, эсхүл мөнгөний суурийн өсөлтийн хувьд тодорхой хязгаарлалт тогтоох зэргээр мөнгөний институцийн үзэмжийн эрх мэдлийг хязгаарлах зорилготой дүрэм журмын цогц” ажээ [13].

Мөнгөний тогтолцоог үндсэн хуульчлах хандлага нь Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онолоос тодорхой хэмжээнд тусдаа хөгжсөн ч энэ онолын нэг хэрэглээний чиглэлд хамаарахаар байна. Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онол нь хууль тогтоомжоор зорилтыг нь тодорхой зохицуулсан, парламент, гүйцэтгэх эрх мэдлээс хараат бус Төв банк мөнгөний бодлогыг богино хугацааны улс төрийн ашиг сонирхолд чиглэгдэхээс сэргийлж, урт хугацааны нийтийн ашиг сонирхлын төлөө чиглүүлж чадна гэж үздэг байна [14].

Энэ утгаар ҮХЭЗО-ын улс төрийн шийдвэр гаргалт нь хувийн ашиг сонирхолд хөтлөгдөн гарах эрсдэлтэй тул улс төрийн шийдвэр гаргалтыг дүрэмлэх шаардлагатай гэж үздэгээрээ манай орны Төв банкны хараат бус байдалд дүн шинжилгээ хийхэд ач холбогдолтой чиглэл болохыг харуулж байна.

4. Гадаад улс орнуудын Үндсэн хууль дахь Төв банк, мөнгөний бодлогын талаарх зохицуулалт

Үндсэн хуулийн харьцуулсан судалгааны цахим санд буй 194 улсын Үндсэн хуульд Төв банкны тухай зохицуулалт агуулсан заалтыг хайхад 93 улсын Үндсэн хууль гарч байна [15]. Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй нийт Үндсэн хуулийн 48 хувь буюу бараг тал хувь нь энэ чиглэлийн зохицуулалт агуулснаас үзэхэд Төв банк төрийн байгууллагад хамаардаг улс орнуудад Төв банкны статус, хараат бус байдлын эрх зүйн баталгааг Үндсэн хуулийн түвшинд чухалчлан авч үздэг байна.

Дэлхийн анхны Үндсэн хууль болох АНУ-ын Үндсэн хуулийг авч үзвэл, уг хуульд Төв банкны тухай тусгайлсан заалт байхгүй ч Конгрессын бүрэн эрхийг заасан 1 дүгээр зүйлийн 8 дахь хэсгийн 5-д: “Конгресс мөнгө цутгах (үйлдвэрлэх), түүний болон гадаад зоосны үнийг зохицуулах ... бүрэн эрхтэй” гэж заажээ [16]. Үндсэн хуулийн уг заалт нь Конгресст мөнгөний үнийн зохицуулах буюу мөнгөний бодлогыг тодорхойлох бүрэн эрхийг олгосон. Гэхдээ Конгресс Үндсэн хуулийн өөр нэг заалтыг баримтлан [16] 1913 онд Холбооны нөөцийн тухай хуулийг баталж, уг хуулиараа Холбооны нөөцийн банкныг байгуулж, түүнд мөнгөний үнийг зохицуулах бүрэн эрхээ шилжүүлжээ [17].

Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн зохицуулалтад дүн шинжилгээ хийхийн тулд Олон улсын төлбөр тооцооны банкнаас гарсан Төв банкны засаглалын

асуудлын судалгаанд Төв банкны эрх зүйн хараат бус байдлыг дөрвөн элементээр авч үзсэн ангиллыг энэ удаад ашиглав [18].

- a. Мандат: Товч, тодорхой, зөрчилдөөнгүй зорилт, эрх хэмжээ нь тодорхойлогдсон байх (*үндсэн зорилт*);
- b. Төр засагтай харилцах: Засгийн газартай харилцах үйл ажиллагаа нь тодорхой хуульчлагдсан, Засгийн газрын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх үүрэг хүлээгээгүй байх;
- c. Бодлогын шийдвэр гаргах бүрэн эрх: Төв банк шийдвэр гаргахад төр засаг үүрэг чиглэл өгдөггүй, түүний шийдвэрийг хүчингүй болгох эрх хэмжээгүй байх (*шүүхээс бусад*);
- d. Удирдлагын бүрэн эрхийн хугацаа, томилох журам: Төв банкны удирдлагыг төр засгаас томилж болох боловч нэгэнт томилогдсоны дараа удирдлага нь улс төрийн нөлөөллөөс хамгаалагдсан байх.

Гадаадын зарим улс орны тэр дундаа манай оронтой адил нийгэм, эдийн засгийн шилжилт хийж буй хуучин социалист орнуудын Үндсэн хуулийн зохицуулалтыг Төв банкны хараат бус байдлын хууль зүйн элементийн дагуу бүлэглэн авч үзье.

Польш Улсын Үндсэн хууль дахь Төв банкны зохицуулалт. Тус улсын Үндсэн хууль нь 1997 онд батлагдсан, тус Үндсэн хуулийн “Нийтийн санхүү” бүлгийн 227 дугаар зүйлд Төв банкны эрх зүйн байдлыг зохицуулжээ. Польш Улсын Улсын Үндсэн хуулийн 227 дугаар зүйлээс:

1. *Тус улсын Төв банк нь Польшийн үндэсний банк байна. Банк нь мөнгө хэвлэх, түүнчлэн мөнгөний бодлогыг тодорхойлох, хэрэгжүүлэх онцгой эрхийг хэрэгжүүлнэ. Польшийн үндэсний банк нь польшийн мөнгөн тэмдэгтийн үнэ цэнийг хариуцна.*
2. *Польшийн үндэсний банк дараах бүтэцтэй байна: Ерөнхийлөгч, Мөнгөний бодлогын зөвлөл, түүнчлэн Польшийн үндэсний банкны зөвлөл.*
3. *Бүгд найрамдах улсын Ерөнхийлөгчийн хүсэлтийн дагуу, Сейм Польшийн үндэсний банкны ерөнхийлөгчийг 6 жилийн хугацаагаар томилно.*
4. *Польшийн үндэсний банкны ерөнхийлөгч нь улс төрийн нам, үйлдвэрчний эвлэлд харьяалагдах, эсхүл уг албан тушаалын нэр хүндэд үл нийцсэн нийтийн үйл ажиллагаа явуулж үл болно.*
5. *Мөнгөний бодлогын зөвлөл нь мөнгөний бодлогын зорилтыг жил бүр тодорхойлж, түүнийг Сайд нарын зөвлөл төсвийн төсөл өргөн мэдүүлэхтэй зэрэг Сеймд хүргүүлнэ.*

Польш улсын хувьд Үндсэн хуулиараа Төв банкны статус, зорилт, мөнгөний бодлого тодорхойлох эрх, бүтэц, удирдлагын бүрэн эрх зэрэг Төв

банкны хараат бус байдлыг үндсэн хуулиараа баталгаажуулжээ. Польш улстай ойролцоо зохицуулалттай бусад улсыг дараах байдлаар тоймлов.

Мандат, үндсэн зорилт: Зарим улсын Үндсэн хуульд Төв банкны мандат, үндсэн зорилтыг тухайлан заасан байна. Тухайлбал, ОХУ-ын Үндсэн хуулийн (1993) 75.2-т: *“Рублийн тогтвортой байдлыг хангаж, хамгаалах нь ОХУ-ын Төв банкны үндсэн чиг үүрэг болно. Банк нь энэ чиг үүргээ гүйцэтгэхдээ төрийн бусад байгууллагаас хараат бус байна”*, Эстони улсын Үндсэн хуулийн (1992) 111 дүгээр зүйлд: *“Эстонийн банк нь үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн тогтвортой байдлыг хангана”*, Чех улсын Үндсэн хуулийн (1993) 98.1-д: *“Төв банкны үндсэн зорилт нь үнийн тогтвортой байдлыг хангахад оршино”*, Армени улсын Үндсэн хуулийн (1995) 200.2-т: *“Төв банкны гол зорилго нь үнийн болон санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангахад оршино”* гэж тус тус заажээ.

Польшоос гадна Армени, Албани зэрэг оронд Төв банкны мөнгөний бодлого тодорхойлох, шийдвэр гаргах бүрэн эрхийг Үндсэн хуульд тусгайлан зааж өгчээ. Мөн төр засагтай харилцах, тэднээс хараат бус байх баталгааны чиглэлээр Армени Улсын Үндсэн хуулийн (1995) 200.1-д: *“Төв банк Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан чиг үүргээ гүйцэтгэхдээ хараат бус байна”*, Мексик улсын Үндсэн хуулийн (1917) 28 дугаар зүйлд: *“Төр нь өөрийн чиг үүрэг, удирдлагаа хэрэгжүүлэхдээ бие даасан Төв банкттай байна”* гэсэн зохицуулалт байна.

Төв банкны бүтэц, удирдлагын бүрэн эрхийн хугацаа, томилгооны харилцаа нь Үндсэн хуульд түгээмэл зохицуулагджээ. Тухайлбал, Армени, Албани, Чех, Эстони, Унгар, Литва, Словак улсыг энд дурдаж болно.

Дээрхээс үзэхэд, манай оронтой адил нийгэм, эдийн засгийн шилжилт хийж буй, мөн Европын холбоонд нэгдэн орох шаардлагыг хангаж буй хуучин социалист улс орнуудын Үндсэн хуульд Төв банкны хараат бус байдлыг Үндсэн хуулиар дэлгэрэнгүй зохицуулах хандлагатай байна.

Харин хөгжингүй орнуудын Үндсэн хуульд тухайн орны Төв банкны статус, удирдлагын томилгооны асуудал зэрэг харьцангуй товч зохицуулалт байна. Тухайлбал, ХБНГУ, Финланд, Норвег, Швейцар, Швед зэрэг улс энэ ангилалд багтахаар байна.

Дэлхийн улс орнуудын Төв банкны талаарх Үндсэн хуулийн зохицуулалтад Төв банкны статус, бүтэц, хараат бус байдал, органик хуулиар бусад харилцааг зохицуулах асуудал, мөн Төв банкны зорилго, мөнгөний бодлогын зорилт, Засгийн газарт зээл олгохыг хориглох, удирдлагыг томилох, чөлөөлөх, ажлаа тайлагнах субъект зэрэг харилцааг хамарч байна.

Өгүүллийн энэ хэсгээр тодорхой улсын Үндсэн хуулийн зохицуулалт, түүний эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөөг тусгайлан судлахыг зориогүй ч Үндсэн хуулийн эдийн засгийн онолын хүрээнд дэвшүүлсэн улс төрчдийн шийдвэр гаргах дүрмийг гаднаас буюу Үндсэн хуулиар зохицуулж өгсөн байдлыг Төв

банк, мөнгөний бодлогын хараат бус байдлын эрх зүйн зохицуулалтын жишээн дээр авч үзлээ.

5. Монгол Улсын Төв банкны эрх зүйн байдлын тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам

1992 оны Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 7-д: *“төрийн мөнгөний бодлогийг тодорхойлох асуудлыг Улсын Их Хурал өөрийн онцгой бүрэн эрхэд хадгалан шийдвэрлэн”* гэж заасан билээ.

Улсын Их Хурал (УИХ) энэ бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ улсын эдийн засгийн тогтолцоо (5.1), эдийн засгийг зохицуулах төрийн зорилго (5.4), өмчлөгчийн эрхийг хамгаалах (5.2), хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засгийн баталгааг бүрдүүлэх үүргийн (19.1) талаарх нийтлэг зохицуулалтыг ерөнхий удирдлага болгон ажиллахаар байна.

Төв банкны хараат бус байдлын хууль зүйн элементийн дагуу Монголбанкны хараат бус байдлын хууль зүйн баталгаа, түүнд тулгамдаж буй гол асуудлыг тоймлон авч үзье.

Нэг. Үндсэн зорилт: Үнийн тогтвортой байдлыг хангах. Олон улсын валютын сангийн 2016 оны судалгаагаар 154 улсаас 127 улсад Төв банк нь үнийн тогтвортой байдлыг хангах зорилтыг хэрэгжүүлж байгаагаас харахад уг зорилтыг Төв банкны үндсэн зорилт гэж үзэхээр байна. Энэ нь (1) үнийн тогтвортой байдлыг хангах зорилт дангаар; (2) эсхүл уг зорилт дээр нэмээд бусад дагалдах зорилттой; (3) мөн үнийн тогтвортой зорилт нь Төв банкны бусад макро зорилттой нэг адил зорилт гэсэн гурван хэлбэртэй байна. Төв банкны үндсэн зорилт нь үнийн тогтвортой байдлыг хангах бөгөөд бусад дагалдах зорилттой байх хэлбэр хамгийн түгээмэл байна [19].

1996 оны Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуулийн дөрөвдүгээр зүйлийн нэгд: *“Монголбанкны үндсэн зорилт нь үндэсний мөнгөн тэмдэгт-төгрөгийн тогтвортой байдлыг хангахад оришино”* гэж заагаад үүнээс гадна хэд хэдэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхээр хуульчилжээ.

Монголбанкнаас боловсруулж, Улсын Их Хурлаас баталсан төрийн мөнгөний бодлогын Үндсэн чиглэлд “үнийн тогтвортой байдлыг хангах” үндсэн зорилттой зэрэгцүүлэн макро эдийн засаг, банк, санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах, санхүүгийн зах зээлийн дэд бүтэц, түүний институцийг бэхжүүлэх зорилт агуулагдсанаас гадна тэдгээр нь үндсэн зорилттой харшилдах тохиолдлоос сэргийлэх зорилгоор тодорхой эрэмбэ дараалал зааж өгөөгүй зэргээс “үнийн тогтвортой байдлыг хангах” нь Монголбанкны үндсэн зорилт байх зохицуулалт хэрэгжихгүй байна гэж судалгааны тайланд дурджээ [1].

Манай орны хувьд Төв банк хуулиар үнийн тогтвортой байдлыг хангахаас гадна өөр чиг үүргийг гүйцэтгэж, мөн УИХ-аас тогтоол гаргах замаар тодорхой

ажил үүргийг уг байгууллагад даалгаж байгаа нь Төв банкны бие даасан байдлыг алдагдуулах нэг үндэслэл болж байна. Иймд олон улсын нийтлэг жишгийн дагуу үнийн тогтвортой байдлыг хангах нь Төв банкны үндсэн зорилт гэдгийг тодорхойлж өгснөөр улс төрийн байгууллагаас тус институцид нөлөөлөх нөлөөллийг хязгаарлах боломжтой.

Хоёр. Төр засагтай харилцах. Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх ажлын тайланд *“Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуульд Монголбанк Засгийн газраас хараат бус байх”* тухай заасан боловч *“Засгийн газарт зээл олгох”, “Засгийн газрын үнэт цаасыг худалдан авах, зуучлан борлуулах”, “Санхүүгийн зуучлагчийн үүрэг гүйцэтгэх”*-ээс өөр хэлбэрээр харилцах болон Улсын Их Хурал, Засгийн газраас Монголбанк, түүний удирдлагад Засгийн газрын төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, санхүүжүүлэх, бусад асуудлаар зөвлөмж, чиглэл өгөхийг хязгаарласан, хориглосон зохицуулалт байгаагүйг дурджээ [1].

Харин тус хуульд 2018 оны нэгдүгээр сарын 12-ны өдөр орсон нэмэлт, өөрчлөлтөөр тус хуулийн 18, 31 дүгээр зүйлээр Засгийн газарт зээл олгох хязгаар, Засгийн газраас Монголбанкинд чиглэл өгөхийг хориглосон зохицуулалт орсон нь Төв банкны хууль зүйн баталгааг тодорхой хэмжээнд нэмэгдүүлжээ.

Гурав. Шийдвэр гаргах бүрэн эрх: Мөнгөний бодлогыг тодорхойлох уу, хэрэгжүүлэх үү? *“Төрөөс мөнгөний бодлогын талаар баримтлах Үндсэн чиглэл”*-ийн төслийг Улсын Их Хурлаар хэлэлцэж батлахдаа Монголбанкны үндсэн зорилтын хүрээнд боловсруулсан бодлогын баримт бичигт нэмэлт заалт тусгах, үүрэг оноох зэргээр өөрчилсөн байдаг бөгөөд Монголбанкны боловсруулсан мөнгөний бодлогын Үндсэн чиглэлийн төсөлд Улсын Их Хурлаас 2011 оноос эхлэн эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах бусад асуудлыг нэмж тусган, Улсын Их Хурлаас Төв банкны үндсэн үйл ажиллагаанд хамааралгүй, төсвийн шинжтэй хөтөлбөрийг Засгийн газартай хамтран хэрэгжүүлэх, эдийн засгийг сэргээх олон төрлийн арга хэмжээ авах үүргийг Улсын Их Хурал тогтоол гаргах замаар Монголбанкинд ногдуулах болсон нь Төв банкны мөнгөний бодлогод шууд болон шууд бусаар нөлөөлсөөр ирснийг судалгааны тайланд дурдсан байна [1].

Хэдийгээр Төв банк /Монголбанк/-ны тухай хуульд Монголбанк мөнгөний бодлогын төслийг боловсруулахаар заасан боловч УИХ тус байгууллагын боловсруулсан баримт бичгийн агуулгыг өөрчлөн баталж байгаа нь Монголбанк мөнгөний бодлого боловсруулах, тэр нь үр дүнд хүрэх боломжийг алдагдуулж байна.

Дэлхийн ихэнх улс оронд Төв банкны зөвлөл, эсхүл Мөнгөний бодлогын хороо мөнгөний бодлогыг тодорхойлдог байна. Мөн зарим улсад мөнгөний бодлогыг Төв банк, эсхүл банкны ерөнхийлөгч тодорхойлохоор заасныг судалгаа

харуулж байна. Харин манай орон шиг улс төрийн байгууллага мөнгөний бодлого тодорхойлох эрх хэмжээтэй Япон, Эквадор зэрэг цөөн тооны улс байна [19].

Төв банкны эрх зүйн баталгааг хангах гол механизм нь түүний шийдвэр гаргах бүрэн эрхийн хараат бус байдлыг хангах асуудал юм. Энэ хүрээнд Улсын Их Хурал мөнгөний бодлогыг тодорхойлох эрхийг хэрэгжүүлж буй Үндсэн хуулийн зохицуулалтыг эргэж нягтлах шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, хууль зүйн хувьд мөнгөний бодлогыг тодорхойлох бүрэн эрх нь Төв банкинд байхгүй тул Төв банк үнийн тогтвортой байдлыг хангах үндсэн зорилтоо үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх эрх зүйн баталгаа бүрэн хангагдаагүй гэж үзэж болно.

АНУ-ын Конгресс мөнгөний үнийг зохицуулах Үндсэн хуулийн бүрэн эрхээ хуулиар Төв банкинд шилжүүлсэн туршлага байна. Манай орны хувьд ч 2017 оны Төв банкны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд Мөнгөний бодлогыг Монголбанкны Мөнгөний бодлогын зөвлөл (хороо) тодорхойлохоор тусгасан боловч УИХ-аар батлагдаагүй байна. Энэ нь Үндсэн хуулийн 25.1.7 дахь заалттай зөрчилдөнө гэж үзсэнтэй холбоотой. Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийг үгчлэн тайлбарлах чиглэлийг баримталдаг манай орнын хувьд Үндсэн хуулийн тодорхой заалтыг хууль тогтоомжоор өөрчлөн хөгжүүлэх энэ арга хэрэгжихэд хүндрэлтэй юм.

Дөрөв. Удирдлагын бүрэн эрхийн хугацаа, томилох журам. Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуульд Монголбанкны ерөнхийлөгчийг Улсын Их Хурал зургаан жилийн хугацаагаар томилно гэж заасан. Гэвч 1991-2016 онд Монголбанкны Ерөнхийлөгч нийт долоон удаа томилогдож, Монголбанкны Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн дундаж хугацаа 3.7 жил байна [1]. Хуульд заасан хугацаанд бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж чадахгүй байна гэдэг нь энэ байгууллагын удирдлага хараат бус байж чадахгүй байна гэсэн үг юм. Төв банкны ерөнхийлөгч өөрөө өргөдлөө өгч ажлаасаа чөлөөлөгдөж байгаа нь улс төрийн шалтгаантай байдгийг бид мэдэх билээ. Энэ нь тус байгууллагын удирдлагын хараат бус байдлыг улс төрчдийн гарт үлдээсэн, хуулийн зохицуулалт нь улс төрчдөд хязгаарлалт болж чадахгүй байгаа хуучин социалист нийгмийн эрх зүйн сэтгэлгээний онцлогтой холбоотой байж болох юм.

Иймд Төв банкны удирдлагын томилгооны хараат бус байдлыг Үндсэн хуулиар зохицуулах нь асуудлыг даван туулах гарц байж болох юм. Өгүүллийн хоёрдугаар хэсэгт зарим улс Үндсэн хуульд Төв банкны удирдлагын томилгооны зарчмыг тусгайлан зохицуулсныг дурдсан билээ [20].

Үндсэн хуулиар тодорхой хугацаагаар томилогдсон албан тушаалтныг хугацаанаас нь өмнө зүй бусаар чөлөөлөх боломжгүй бөгөөд зөвхөн хуульд заасан тодорхой үндэслэл бүрдсэн үед л чөлөөлөх боломжтой. Иймээс Төв банкны ерөнхийлөгчийг томилох, чөлөөлөх асуудлыг Үндсэн хуулиар

зохицуулж, түүнийг Үндсэн хуулийн эрх зүйн субъект болгосноор түүний хараат бус байдал, хариуцлагатай байдлын хууль зүйн баталгааг дээшлүүлэх юм.

Төв банкны ерөнхийлөгч Үндсэн хуульд заасан баталгааны хүрээнд чиг үүргээ бусдаас хараат бусаар явуулах нөхцөлийг хангаж өгөхийн зэрэгцээ тэр хэмжээний хариуцлагыг тус байгууллагаас шаардаж болох юм [20].

Манай орны хувьд Төв банкны ерөнхийлөгчид тавих шаардлага, бүрэн эрхийн хугацаа, томилох, чөлөөлөх үндэслэлийг Үндсэн хуулиар зохицуулснаар түүний хараат бус, хариуцлагатай ажиллах эрх зүйн баталгаа бүрдэнэ. Учир нь Үндсэн хуульд 6 жил ажиллахаар заасан байхад түүнийг хууль бус үндэслэлээр чөлөөлбөл УИХ өөрөө үндсэн хууль зөрчих эрсдэлд орох юм.

6. Дүгнэлт, санал

Төрийн мөнгөний бодлогын үндсэн дүрэм журмыг Үндсэн хуулиар тодорхойлох шаардлагатай гэж үздэг улс төр, эдийн засаг, эрх зүйн онолын урсгал бүрэлдэн тогтсон боловч практикт улс бүрд түүний хэрэгжилт харилцан адилгүй байна. Дэлхийн зарим улсууд Үндсэн хуульдаа Төв банкны асуудлыг чухалчлан авч үзжээ.

Манай орны хувьд Үндсэн хуулиар мөнгөний бодлогыг тодорхойлох бүрэн эрхийг Улсын Их Хуралд хадгалуулсан бөгөөд мөнгөний бодлогын хуулийн үндэс нь эдийн засгийн тогтолцоо, төрийн зохицуулалт, өмчийн эрхийн хамгаалалт зэрэг эдийн засгийн бодлогын ерөнхий зарчмын хүрээнд тодорхойлогджээ. Мөнгөний бодлогын дүрэм, хязгаарлалт, түүнийг хэрэгжүүлэх институцийн эрх, үүргийг Үндсэн хуулиар тухайлан зохицуулаагүй бөгөөд энэ чиглэлийн хууль тогтоомжийг УИХ баталж байна.

Төв банкны хууль тогтоомжийн үр нөлөөг авч үзвэл, Төв банкны зорилтыг оновчтой тодорхойлох, удирдлагын томилгоог улс төрөөс хараат бус болгох, УИХ, Засгийн газартай харилцах журмыг нарийвчлан тодорхойлох, мөнгөний бодлогын шийдвэр гаргах эрх хэмжээг тодотгох шаардлага тулгамдаж байна.

Харьцуулсан судалгаанаас үзэхэд, дэлхийн ихэнх улс оронд мөнгөний бодлогыг Төв банкны зөвлөл, эсхүл Мөнгөний бодлогын хороо тодорхойлж байна. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлд Улсын Их Хурал мөнгөний бодлогыг тодорхойлохоор зохицуулсан нь олон улсын нийтлэг жишгээс ялгаатай, өвөрмөц зохицуулалт болжээ.

Үндсэн хуулийн энэ сонголт нь Төв банкны зорилт, хараат бус байдал хангагдаж чадахгүйд хүрч, бодлого, үйл ажиллагаанд улс төрийн нөлөөлөл орж, мэргэжлийн, алсыг харсан мөнгөний бодлого явуулах боломжийг багасгаж буй нэг үндсэн шалтгаан гэж үзэж болох юм.

Иймд Төв банкны хараат бус байдлын эрх зүйн баталгааг дээшлүүлэхэд цаашид дараах асуудлыг судлах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Нэгдүгээрт, одоогийн Үндсэн хуулийн зохицуулалтын хүрээнд Төв банкны зорилтыг оновчтой тодорхойлох, удирдлагын томилгоог улс төрөөс хараат бус болгох, УИХ, Засгийн газартай харилцах журмыг нарийвчлах замаар эрх зүйн баталгааг сайжруулах алхмыг хийж болох юм.

Хоёрдугаарт, Төв банкны эрх зүйн баталгааг хангах гол механизм нь түүний шийдвэр гаргах бүрэн эрхийн хараат бус байдлыг хангах асуудал юм. Энэ хүрээнд Улсын Их Хурал мөнгөний бодлогыг тодорхойлох эрхийг хэрэгжүүлж буй Үндсэн хуулийн зохицуулалтыг эргэж нягтлах шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, хууль эрх зүйн хувьд мөнгөний бодлогыг тодорхойлох бүрэн эрх Төв банкинд байхгүй тул Төв банк үнийн тогтвортой байдлыг хангах үндсэн зорилтоо үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчин манай оронд бүрэлдээгүй байна.

АНУ-ын Конгресс мөнгөний үнийг зохицуулах Үндсэн хуулийн бүрэн эрхээ хуулиар Төв банкинд шилжүүлсэн туршлага байна. Манай орны хувьд ч 2017 оны Төв банкны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд Мөнгөний бодлогыг Монголбанкны Мөнгөний бодлогын зөвлөл (хороо) тодорхойлохоор тусгасан боловч УИХ-аар батлагдаагүй нь Үндсэн хуулийн 25.1.7 дахь заалттай зөрчилдөнө гэж үзсэнтэй холбоотой. Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийг үгчлэн тайлбарлах чиглэлийг баримталдаг манай орны хувьд Үндсэн хуулийн тодорхой заалтыг хууль тогтоомжоор өөрчлөн хөгжүүлэх энэ арга хэрэгжихэд хүндрэлтэй юм.

Харин Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт парламентаар хэлэлцэх гэж буй өнөө цагт УИХ мөнгөний бодлогыг шууд тодорхойлох Үндсэн хуулийн зохицуулалтад нэмэлт, өөрчлөлт хийх асуудлыг гүнзгийрүүлэн судалж, хэлэлцүүлэх боломжтой юм. Энэ тохиолдолд, өөрчлөлтийн гол агуулга нь мөнгөний бодлогыг тодорхойлох бүрэн эрхийг Төв банк хэрэгжүүлэх, Төв банкны зорилт, бүтэц, удирдлагын бүрэн эрх, томилгооны журмыг Үндсэн хуулиар зохицуулж, УИХ хууль тогтоомж гаргах, удирдлагаас асуулга тайлан авах хэлбэрээр мөнгөний бодлогын хяналтын чиг үүргийг гүйцэтгэж болох юм.

Төв банк нь үндсэн хуулийн эрх зүйн харилцааны субъект болсон тохиолдолд түүний шийдвэр, үйл ажиллагаа мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтад орох юм. Энэ нь тус институцийн хараат бус, хариуцлагатай байдлын түвшнийг дээшлүүлж, улс төрөөс хараат бусаар шийдвэр гаргах нөхцөлийг бүрдүүлэх үндсэн шийдэл байхыг үгүйсгэхгүй.

Ном зүй:

1. Монгол банк (2017), Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн хэрэгцээ, шаардлагын урьдчилсан тандан судалгаа <http://forum.parliament.mn/projects/227>
2. Buchanan, J. M. (1990) “The Domain of Constitutional Economics.” *Constitutional Political Economy* 1.
3. Buchanan, J. M. (2001), The collected works of James Buchanan, Volume 16 : *Choice, Contract, and Constitutions*.
4. Н.Лүндэндорж, Ж.Сайнхишиг, (2015) Үндсэн хуулийн эдийн засгийн үзэл баримтлалын үүднээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийг шинжлэх нь, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, цуврал 4 (54)
5. Douglass C. North, Institutions, Institutional Change, and Economic Performance, (New York: Cambridge University Press, 1990).
6. Фрэнсис Фукуяма, Улс төрийн тогтолцооны сурвалж: Хүний үүслийн өмнөхөөс Францын хувьсгал хүртэл, УБ., 2014.
7. Congleton, R. (2003). The Contractarian Constitutional Political Economy of James Buchanan.
8. Yeager, L. B. (1962). In search of a monetary constitution (1st ed.). Cambridge: Harvard University Press.
9. White, L. H. (2015). Renewing the search for a monetary constitution. Washington, DC: Cato Institute.
10. Buchanan, J. M. (2015). The value of money as a constitutionalized parameter: Renewing the search for a monetary constitution. Washington, DC: Cato Institute.
11. Ekkehard A. Kohler, Viktor f. Vanberg (2015), The Constitutionalization of money: A constitutional economics perspective: Renewing the search for a monetary constitution. Washington, DC: Cato Institute.
12. Veil of ignorance, John Rawls (1971) A Theory of Justice
13. Van Den Hauwe, Ludwig (2017): Monetary Constitutionalism: Some Recent Developments, p. 13-14. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/87869/>
14. BIS, (2010), Public governance of central banks: an approach from new institutional economics, p. 41.
15. https://www.constituteproject.org/search?lang=en&key=bank&status=in_force 2019.04.21-ний өдөр хандсан.
16. The Constitution of the United States of America (1787). Article I, section 8, Clause 5,
17. The Federal Reserve Act of 1913

18. BIS, (2009) Issues in the Governance of Central Banks, p. 58.
19. Ashraf Khan (2017), IMF Working paper, Central Bank Legal Frameworks in the Aftermath of the Global Financial Crisis, p. 31
20. The Constitution of the Republic Of Poland (1997)
<https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>

1. Монгол хэлээр:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992
2. Төв банк /Монголбанк/-ны тухай хууль 1996
3. Өрийн удирдлагын тухай хууль 2015
4. Н. Лүндэндорж, Jurisprudence- Эрх зүй судлал: Философи, онол. УБ., 2011.
5. Н.Лүндэндорж, Ж.Сайнхишиг, (2015) Үндсэн хуулийн эдийн засгийн үзэл баримтлалын үүднээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийг шинжлэх нь, Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, цуврал 4 (54)
6. Штиглиц Жозеф Е, Төрийн эдийн засгийн онол (Улаанбаатар 2009).
7. Фрэнсис Фукуяма, Улс төрийн тогтолцооны сурвалж: Хүний үүслийн өмнөхөөс Францын хувьсгал хүртэл, УБ., 2014.
8. Монгол банк (2017), Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн хэрэгцээ, шаардлагын урьдчилсан тандан судалгаа <http://forum.parliament.mn/projects/227>
9. Монгол банк (2017), Төв банк (Монголбанк)-ны тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх ажлын тайлан <http://forum.parliament.mn/projects/227>

2. Англи хэлээр

A. Хууль тогтоомж

- The Constitution of the United States of America (1787)
- <https://www.law.cornell.edu/constitution>
- The Constitution of the Russian Federation (1993)
- <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm>
- <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>

Б.Ном зохиол, илтгэл, өгүүлэл, судалгаа

1. Buchanan, J. M. (1962). Predictability: The criterion of monetary constitutions. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Buchanan, J. M. (1990) “The Domain of Constitutional Economics.” *Constitutional Political Economy* 1.
3. Buchanan, J. M. (2001), The collected works of James Buchanan, Volume

16 : *Choice, Contract, and Constitutions.*

4. Buchanan, J. M. (2010). "The Constitutionalization of Money," *Cato Journal*, Cato Journal, Cato Institute, vol. 30(2), pages 251-258, Spring.
5. Buchanan, J. M. (2015). The value of money as a constitutionalized parameter: Renewing the search for a monetary constitution. Washington, DC: Cato Institute.
6. White, L. H. (2015). Renewing the search for a monetary constitution. Washington, DC: Cato Institute.
7. Yeager, L. B. (1962). In search of a monetary constitution (1st ed.). Cambridge: Harvard University Press.
8. Van Den Hauwe, Ludwig (2017): Monetary Constitutionalism: Some Recent Developments. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/87869/>
9. Horwitz, S. (2011). Do we need a distinct monetary constitution? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 80(2), 331–338.
10. Salter, A. W. (2014). Is there a self-enforcing monetary constitution? *Constitutional Political Economy*, 25 (3), 1–21.
11. Barenboim Peter (2001), “Constitutional Economics and the Bank of Russia”, *Fordham Journal of Corporate and Financial Law*, V:7, No:1, pp.159-191.
12. Peter Bernholz, (2013), Independent central banks as a component of the separation of powers, *Constitutional Political Economy*, 24, (3), 199-214.
13. Domenico D’Amico, (2007), Buchanan on monetary constitutions, *Constitutional Political Economy*, 18, (4), 301–318.
14. Stefan Voigt, (2011), *Positive Constitutional Economics II—A Survey of Recent Developments*
15. BIS, (2009) *Issues in the Governance of Central Banks*.
16. BIS, (2010), *Public governance of central banks: an approach from new institutional economics*.
17. Robert D. Cooter. (2000). *The Strategic Constitution*
18. Tony Prosser, (2014), *The Economic Constitution*, Oxford University Press.
19. Congleton, R. (2003). *The Contractarian Constitutional Political Economy of James Buchanan*.
20. Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, (New York: Cambridge University Press, 1990).
21. Ashraf Khan (2017), IMF Working paper, *Central Bank Legal Frameworks in the Aftermath of the Global Financial Crisis*.